

חבל נחלתו

סימן כב

קנין חליפין בקידושי אשה

שאלה

לבעלה.

מה הפסול בקידושין בקניין חליפין, האם הפסול מהתורה או מדרבנן?

תשובה

א. נאמר במסכת קידושין (ג ע"א): "מניינא דרישא למעוטי חופה. ולרב הונא, דאמר: חופה קונה מק"ו, למעוטי מאי? למעוטי חליפין, ס"ד אמינא, הואיל וגמר קיחה קיחה משדה עפרון, מה שדה מקניא בחליפין, אף אשה נמי מקניא בחליפין, קמ"ל. ואימא הכי נמי! חליפין איתנהו בפחות משהו פרוטה, ואשה בפחות משהו פרוטה לא מקניא נפשה".

מפרש רש"י (קידושין ג ע"ב): "לא מקניא נפשה – דגנאי הוא לה הלכך בטיל לה לתורת חליפין בקידושין ואפילו בכלי שיש בו שוה פרוטה אי יהיב לה בלשון חליפין, עד דיהיב לה בתורת לשון קנין או קיחה או קידושין". עולה מרש"י שהפגם בחליפין הוא בקנין סודר, כיון שבקנין סודר מקנים אף ע"י כלי שאין בו שוה פרוטה, לשונו של רש"י "דגנאי הוא לה" קשה שא"כ משמע שאם נתרצתה בפחות משו"פ נתקדשה. וכן משמע מרש"י שאשה לא נקנית בחליפין רק מדרבנן.

יש להעיר כי לא בואר בגמרא מה דין חליפין כפשוטם, היינו, המחליף אשה בחמור לדוגמא. מה הדין בנותן חמור או כל רכוש אחר על מנת שבקבלת הרכוש תקנה את עצמה לבעלה. לכאורה אלה ממש קידושי כסף וע"כ היא תיקנה בהם

ב. תוס' (ג ע"א) מקשים אף הם: "דאשה בפחות מש"פ לא מקניא נפשה – פי' בקונטרס משום דגנאי הוא לה הילכך בטיל לה תורת חליפין בקידושין ואפילו בכלי שיש בה ש"פ אי יהיב לה בתורת חליפין וקשה לר"ת דא"כ פשטה ידה וקבלה תתקדש בפחות מש"פ, ועוד כיון דתלי טעמא משום דגנאי הוא לה א"כ אמאי לא פריך בגמרא בנתיב דרבי ינאי דקפדו אנפשייהו ולא מקדשי בפחות מתקבא דדינרי כו' כי היכי דפריך לקמן (דף יא.) אמילתיה דב"ש, ועוד קשה כיון דס"ד השתא למגמר קניני אשה מקניני שדה א"כ אשה נמי תקני בחזקה כמו שדה ועוד דלקמן (דף ה.) בעי בגמ' בשטר מנלן ומאי בעי ליגמר משדה".

תוס' שאלו שלש קושיות: א. לפי רש"י פשטה וקבלה מדוע לא תתקדש? ב. אשה המקפידה רק על ממון מרובה לא תוכל להתקדש בשו"פ בקידושי כסף. ג. כיון שקניני אשה נלמדים משדה – אשה תתקדש בחזקה (בקושיה זו לא נעסוק בביור זה).

עונים תוספות: "לכך נראה לר"ת דגרסי' בפחות משהו פרוטה לא מקניא, ולא גרס נפשה, דלא בקפידא תליא מילתא, אלא ה"ט משום דגמר קיחה קיחה משדה עפרון דכתיב ביה כסף ובפחות משהו פרוטה לא מיקרי כסף, והמקשה שהקשה תחילה ואימא ה"נ בשטר וחזקה לא הקשה דהא פשיטא דלא גמרינן קיחה לעשות אשה ככל עניני שדה ולהכי מבעיא לן לקמן בשטר מנלן דלא גמרינן משדה אלא לכסף דוקא דכתיב

חבל נחלתו

בטלה דעתה כמו שפירשנו".

היינו המאירי מתקן את הבנתנו ברש"י, הגנאי הוא לכל הנשים אפילו זו קפצה והסכימה להתקדש בו.

ג. בספר הישר לר"ת (חלק החידושים, סי' קמב) כתב כתוס': "בשטר מנא לן אמר קרא ויצאה והיתה כו'. אבל משדה עפרון לא שמעינן אלא כסף דווקא ושוה כסף דאי מקנין שדה נפקא אם כן תיקני בחזקה. תדע שהוא כן שהרי קנין שדה בכסף לא נפקא משדה עפרון אלא משדות בכסף יקנו. אבל גזרה שוה דקיימה קיימה משדה עפרון ילפינן.

והאי דקא פריך תלמודא גבי חליפין ואימא הכי נמי משום חליפין היינו שוה כסף דהא אמרינן בבבא מציעא כיון דתפיס ביה שלש כמאן דפטיק דמי. ובנדרים (מח ע"ב) אמרינן דאי בעי למיפסקיה פטיק ליה ושקיל ליה הילכך ככסף הוי. ומשום הכי (ד)פריך דתיקני אשה בחליפין שיש בהן שוה פרוטה. ומשני דיש חליפין בפחות משה פרוטה אפי' הוא שוה פרוטה לא מיקניא דאין לחלק בקנין. **ותדע שחליפין בכלל כסף** דכי תנן נכסיה שיש להן אחריות נקנין בכסף ובשטר ובחזקה לא קתני חליפין [ד]בכלל כסף איתנהו. והאי דאמר' לגבי עבד כנעני תנא אף בחליפין. וקאמרינן ותנא דידן מאי טעמא לא תני לה. בפחות משה פרוט' קאמר מלקיים כל דבר ולא מתורת כסף".

היינו, קנין כסף דומה לחליפין שכן המוכר נוטל את הכסף ומקנה את הנכס, כשם שבחליפין המקנה מחזיק את הסודר ומקנה את החפץ. ורק באשה בוטל קנין זה מפני גזה"כ. וכ"כ במרדכי (קידושין רמז תעג).

ובדומה כתב הרמב"ן (קידושין ג ע"א) ששואל: "וכן הא דאמרינן חליפין איתנהו

ביה קיימה ולא פריך מחליפין אלא משום דהוי כעין כסף דקרא שיש בהם שוה פרוטה. והכי פירוש: ואימא ה"נ שתקנה אשה בחליפין כשיש באותם חליפין שוה פרוטה כעין כסף דקרא טפי משטר שיש בו שוה פרוטה דא"צ שישוה השטר פרוטה כדאמר' גיטין (דף כ.) כתבו על איסורי הנאה כשר אבל חליפין דשוה פרוטה דומין לכסף ומשני חליפין איתנהו בפחות משה פרוטה וא"כ אינם מטעם כסף **אלא קנין אחר הוא**".

היינו כל ההוה אמינות באות לברר שחליפין אינם קנין ככסף והראיה שקונים אף ע"י פחות משו"פ, והלימוד הוא מן התורה. ומוחק ר"ת את המילה "נפשה". אמנם הר"ף (א, א) הביא כגירסת רש"י.

לפי זה מחלוקת ראשונים היא האם איסור חליפין באשה הוא מן התורה או מדברי חכמים עפ"י אומדנת מחשבת האשה. אולם יש כאן מחלוקת נוספת, לפי רש"י קנין סודר הוא ענף של קנין כסף ומעיקר הדין היה ראוי לקנות באשה, אלא כיון שניתן לקנות אף ע"י כלי שאין בו שו"פ אף כלי שיש בו שו"פ אינו מקנה מצד לא פלוג.

וכן הסביר המאירי ותרץ את רש"י: "ולענין ביאור זה שאמרו אתתא בפחות מפרוטה לא מקניא נפשה פירשו גדולי הרבנים (=רש"י) מפני שגנאי הוא לה עד שלמדו קצת אחרוניהם מדבריהם שאם היא מתרצית בכך יהיו קדושין לדעתם ומתמיהים עליהם בכך עד שגורסין בפחות מפרוטה לא מיקניא, כלומר **אפילו נתרצית מפני שאין כאן כסף ואינו אלא כדבור בעלמא ואפילו הודיעה שאינה מקפדת בכך** ואין צורך לשנות הגירסא, שאף כונת גדולי הרבנים שגנאי הוא לכל הנשים ואפילו פרשה

בפחות משה פרוטה לא מקניא נפשה, ולא למימרא דתלין מילתא בקפידתה של אשה ובדעתה כדמשמע מרש"י ז"ל, דאם כן למה אין חליפין קונין באשה מיהת כשיש בהם שוה פרוטה, אלא ודאי אין בטל קנין חליפין באשה **אלא לפי שאינם בכלל כסף** כמו שאמרנו ולפיכך אפילו היא רוצה ואפילו הם שוים ממון גדול לא מקניא בהו, אלא הכי פירושא: ואתתא הנקנית בכסף לא מקניא נפשה בפחות משה פרוטה אפילו מדעתה, דפחות משה פרוטה **אינו חשוב כסף ולא ממון** ואינו קונה בקרקע ואי אפשר לה להקנות עצמה בדבר שאינו כסף ולא ממון, וגזירת הכתוב **דבעינן כסף וממון**, ואע"ג דאיכא איניש דחשיב ליה פחות משה פרוטה כסף או ממון בטלה דעתו אצל כל אדם ולא משגחינן ביה".

היינו, הריטב"א מבין כרש"י שקנין סודר הוא ענף של קנין כסף, פסולו, בניגוד לרש"י, מהתורה, מפני שאין זה נחשב ממון ולכן הוא פסול מן התורה. וכנראה שכיון שאינו ממון אע"ג שבסודר יש יותר משה פרוטה, לא חילקו באותו קנין בין זה לזה.

ה. בחידושי הרשב"א (קידושין ג ע"א) העמקה בבירור מניעת האשה מלהתקדש בחליפין עפ"י שיטת ר"ת.

בחלק הראשון של דברי הרשב"א הוא מבאר כראשונים אחרים שבתחילה הגמ' סברה להשוות בין חליפין וקנין כסף ודחתה שחליפין אינם כקנין כסף ולמודו קרוב לשיטת ר"ת בתוס'. אולם הוא מקשה על הסבר זה שלא מובן החילוק בין

בפחות משה פרוטה ואשה בפחות מש"פ לא מקניא נפשה ופרש"י דגנאי הוא לה, נימא בפחות משה פרוטה ליתנהו אבל בפרוטה איתנהו, ומה שאמר הרב ז"ל הלכך בטל תורת חליפין בקדושין איני יודע למה בטל, כיון שבפחות משה פרוטה לא נתבטלו מחמת פסול קנייתן אלא מחמת קפידתה של אשה?"

ומתרג' : "ונראה דהכי קאמרינן מעיקרא דחליפין בכלל קיחה הם ומדין כסף הוא שריבה אותן הכתוב מה כסף שמחליף הקרקע בו וקונה אף בחליפין, הלכך אף בכלל קיחה שבאשה הם, ומפרקינן **כיון דאשכחן חליפין בפחות משה פרוטה לא בתורת כסף הם קונין אפי' כשיש בהם ש"פ אלא חדוש הוא שחדשה בהם תורה, כלומר דין אחר הוא שאינו בכלל כסף ולא שוה לו**, ואשה לא אמרה בה תורה קנייה אלא בכסף הלכך אין חליפין קונין בה, וזהו הטעם שלא הוצרכו למעט חזקה שאינה קונה באשה שלא עלה על דעת לרבות אף חליפין אלא מדין כסף, ולפי פירוש זה הכי גרסינן ואשה בפחות משה פרוטה לא מקניא. אבל מקצת הנוסחאות שכתוב בהם מקניא נפשה נוספת לפרש"י ז"ל והיא גרסת ההלכות, ויש לי ליטוב **דכל חליפין לגבי אשה כחליפין דפחות משה פרוטה נינהו**, דמתנה ע"מ להחזיר לא קניא באשה דבתר הנאה דבסוף אזלא ולא מקניא נפשה בקניה דשננה כדבעינן למימר לקמן".

ד. הריטב"א (קידושין ג ע"א) לכאורה סבר כתוס' ורמב"ן, אולם כוונתו שונה לענ"ד, וז"ל: "ויש ספרים שכתוב בהם ואתתא

חבל נחלתו

מתקדשת אלא במה שכתוב בו ומה שכתוב בו אינו בתורת דמים כנ"ל.

היינו, מבאר הרשב"א, חליפין אינם קנין כסף, בגלל אופי הקנין, בחליפין אין הבדל מה שווי הכלי בו הוא קונה את האשה, שכן אין הוא קונה בשווי של הכלי אלא בדינו וההקנאה היא קני על מנת להקנות וזה הגנות לאשה, ולכן היא אינה מתקדשת בו.

נראה שבחליפין ממש (כמחליף פרה בחמור) כפי ששאלנו בתחילת הדיון, אשה יכולה להתקדש הן לשיטת רש"י והן לשיטת ר"ת וסיעתו. נראה שלשתי השיטות זהו ממש קנין כסף וודאי שבפחות משו"פ כקידושי כסף אין אשה נקנית. ולפי ביאור הרשב"א בחליפין ממש מתקדשת בשווי ולא רק מבחינה דינית אע"פ שיש בכך קני ע"מ להקנות.

ו. בתוספות רי"ד (קידושי ג ע"א) חלק על שתי השיטות העיקריות לעיל, ואלו דבריו: "למעוטי חליפין. קשיא לי טובא ואם נתן אדם סודר לאשה שיש בו שוה פרוטה אף על פי שנתנו לה בתורת חליפין אמאי אינה

פחות משו"פ ליותר משו"פ שהרי התורה קבעה בכסף ולא בחליפין¹.

ומוסיף: "וא"ת מ"מ מאי קושיא לפי שחליפין איתנהו בפחות משו"פ נימא דחליפין איתנהו אף באשה בחליפין שו"פ ולעולם עיקר קניות שבשדה איתנהו באשה, זו אינה קושיא דכיון דעיקר חליפין אפילו בפחות משו"פ איתנהו כי עביד להו בכלי שוה מנה לא ייפה כחו מכח כלי שאינו שו"פ דשם חליפין חד הוא, דבשלמא אי חליפין לא נתנו לחזרה הוה אמרינן כי יהיב לה פחות משו"פ לא מקניא נפשה אבל כי יהיב לה שו"פ מקניא נפשה וא"נ אי עיקר חליפין ליתנהו כלל בפחות משו"פ הוינן אמרינן כיון דקניא חשובה היא מקניא בה נפשה, אבל השתא דק"ל דחליפין קני ע"מ להקנות הוא ולא דידה ניהו אפילו כי יהיב לה חליפין שוה מנה מאי הוי הא מ"מ לאו בגופן היא נקנית אלא בדין ודין אפילו בפחות משו"פ איתני' וכיון שדין חליפין איתני' בפחות משו"פ לא חשיבא לה וגנאי הוא לה להקנות עצמה בקנייה פחותה כזאת שנעיקרה בפחות משו"פ, ולא דמי לשטר דשטר לאו בגופו

1. כך כתב בשו"ת הרשב"א (ח"ד סי' רב): "ועיקרון של דברים, כך נראה לי, שאין החליפין מדין כסף. ולפיכך א"א לומר לך, שיהיו כלאחר זמן, וכדברי רבותינו הצרפתים ז"ל. ומאי דכתב מר, דאפי' לרב אשי מי שקונה בסודר שאין בו שוה פרוטה, ומקנה הסודר קנין גמור, שקונה ואפי' לאחר זמן, ואפילו לא היה הסודר בעולם. מידי דהוה אכסף שקונה לאחר זמן, ואע"פ שנתאכלו המעות, אינו נראה כן בעיני. משום דלרב אשי, מיחל קנין סודר בלאחר זמן, אינו קונה משום חליפין. ואי משום תורת כסף, אין כסף בפחות משוה פרוטה. ותדע לך, דהא המקדש בשטר שהנייר שלה, ואפ"ה אם לא אמר לה: מעכשיו ולאחר שלשים יום: אם נתקדש השטר, או נאבד, אינה מקודשת. אבל בשוה הסודר פרוטה, הדין דין אמת. וכן הדין במקדש בשטר שיש בו שוה פרוטה, וכדמוכח ההיא דשמין את הנייר, אם יש בו ש"פ, מקודשת, דבפרק האיש מקדש (דף מח). ומסתברא, דלא פליג רבי מאיר עלה. ואיתא נמי בהדיא בירושלמי, דגרסינן התם: בשטר, הדא דתימא בשטר שאינו יפה שוה פרוטה. אבל בשטר שהוא יפה שוה פרוטה, ככסף הוה. תני רבי חייא: לא כן. סוף דבר בשטר שהוא יפה שוה פרוטה, אפילו כתבו על גבי החרס או על גבי נייר פסול, ונתנו לה, הרי זו מקודשת". ועי' בשיטת הרי"ד להלן.

לא כסף ולא שטר ולא חזקה בסודר קנאו משא"כ באשה וטעמא דמילתא כדמפרש דכיון דלחליפין איתנהו בפחות מש"פ לא מיקניא נפשה להתקדש לו שלא תוכל לחזור בו בפחות מש"פ, וכיון דבפחות ליתנהו משהו פרוטה נמי ליתנהו שאין גזירה שוה למחצה עד שיתן לה את המנה".

דבריו של הרי"ד מיוחדים. עולה מדבריו שאשה נקנית בחליפין אם מקבלת את הסודר כשו"פ או כל שו"פ בזמן החליפין. היא אינה מקודשת לגמרי אם עשה קנין סודר על מנה ולא נתנו לה עדיין, ומשמע כשיתן תתקדש לו. ברור מדבריו שכל הבעיה בחליפין הוא חוסר גמירות הדעת של האשה המתקדשת. ולכן אם נותן לה את המנה – מקודשת. הרי"ד מבין את פסול חליפין בפחות משו"פ כמקדש במשכון שמשכון אין כאן משום שחזור לבעליו ומנה אין כאן שעוד לא נתנו. וכלי פחות משו"פ דמי למשכון וע"כ אף כלי יותר משו"פ שבא להקנות מנה אינו מקנה.

מקודשת והרי יש כאן שוה פרוטה וכיון דנקיטא ביה ג' על ג' והיא רשאית לעסקו² אמאי אינה מקודשת?! ואף על פי שהיא מחזירתה לו, מדעתה היא מחזירתה ואם היא רוצה הוא שלה וגם אם קידשה במנה ואח"כ היא מחזירתה לו מרצונה כלום יש לומר שאינה מקודשת. ונראה לי לומר שאם בזה הסודר לבד נתרצת לו לקדשה אף ע"פ שהזכיר לה שם חליפין מקודשת היא, והכא במאי עסקינן כגון שהתנה עמה לקדשה במנה ולא היה נותנו לה עכשיו אלא התפישא את הסודר שתתקדש לו ולא תוכל לחזור בה והוא יתחייב ליתן לה המנה לאחר זמן בכי האי גוונא ודאי אינה מקודשת כיון שלא נתרצת להתקדש לו אלא במנה, ומנה אין כאן ואף על פי שבשדה קונה הסודר שאם מכר לו השדה במנה ולא נתן לו המנה שיקנהו בכסף ונתן לו את הסודר שלא יוכל לחזור בו קנה את השדה והוא חייב ליתן לו את המנה לאחר זמן ואלה הן חליפין שקונין בכל מקום ומקיימין את המכירה כדכתיב על הגאולה ואמרינן בפ' הזהב גאולה זו מכירה אע"פ שאין כאן

2. לשון לא ברורה והכוונה לחתכו.